ISSN 2654-2366

Archive

Archive Offprint

ARCHIVE

Open Access Scientific Journal

ISSN 2654-2366

Volume 17(2) – 2021 Offprint

Volume No: Archive Volume 17, Issue 2, 2021
Editor: K. Kalogeropoulos
Date: July 7, 2021

Παραπομπή ως: Μαφρέδας, Θ. (2021). Μανουήλ ο Κορίνθιος: Μέγας Ρήτωρ και Λογοθέτης της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας, *Archive*, *17*(2), σσ. 34- 44. DOI: 10.5281/zenodo.5071561

Μανουήλ ο Κορίνθιος: Μέγας Ρήτωρ και Λογοθέτης της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας

Λέξεις-κλειδιά: *Manuel the Corinthian, Λογοθέτης της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας, Μανουήλ Γαλησιώτης, Μανουήλ ο Κορίνθιος, Μέγας Ρήτωρ, Πατριαρχική Σχολή Κωνσταντινούπολης*

Θωμάς Μαφρέδας, Θεολόγος (MTh) – Υ/Δ Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής:

Abstract

In this essay, an attempt is made to research the biographical data as well as the writing production of one of the most important scholars of the first years after the fall of the Constantinople, Manuel the Corinthian. His writing activity, mainly Hymnographic, is particularly important, although the church never ranked him among the great choirs of its poets. However, although partly insignificant, the role he plays when he takes over the management of the Great School of the Nation is particularly important and his positive influence on his students should not be overlooked.

Με την παρούσα μελέτη γίνεται μια προσπάθεια για να ερευνηθούν τα βιογραφικά στοιχεία καθώς επίσης και η συγγραφική παραγωγή ενός εκ των σπουδαιοτέρων λογίων των πρώτων χρόνων μετά την πτώση της Πόλεως, του Μανουήλ Κορίνθιου. Η συγγραφική του δράση, κυρίως σε υμνογραφικό επίπεδο, είναι ιδιαίτερα σημαντική, αν και η εκκλησία ποτέ δεν τον κατέταξε στην μεγάλη χορεία των ποιητών της. Ωστόσο αν και εν μέρει άσημος ο ρόλος που διαδραματίζει όταν αναλαμβάνει την διεύθυνση της Μεγάλης του Γένους Σχολής είναι ιδιαίτερα σημαντικός και η θετική του επίδραση και επιρροή στους μαθητές του δεν πρέπει να παραθεωρείται.

Αντί προλόγου

Στη μακρόχρονη ιστορική πορεία της Εκκλησίας δεν μπορεί να αμφισβητήσει κανείς το πολυπληθές σύνολο των ανθρώπων, ανδρών και γυναικών, που ασχολήθηκαν με την διάσωση και διάδοση της ορθοδόξου πίστεως. Αρκετοί από αυτούς είναι γνωστοί για την αγιότητα του βίου τους καθώς και για την συγγραφική τους παρακαταθήκη και τιμώνται από την εκκλησία. Άλλοι πάλι είναι απλώς γνωστοί χωρίς να υπάρχει όμως μια κάποια επιπλέον αναφορά για αυτούς και άλλοι πάλι παραμένουν εντελώς άγνωστοι στους ανθρώπους, είναι όμως γνωστοί στον Θεό, και ίσως αυτό τελικά να είναι μια κάποια είδους παρηγορία. Κάτι ανάλογο ισχύει και για τον Μανουήλ τον Κορίνθιο.

Όταν αποφάσισα να ασχοληθώ με το υμνογραφικό έργο του Μανουήλ του Κορίνθιου, το πρωταρχικό αίσθημα που με κυρίευσε ήταν φόβος για το άγνωστό, καθώς ούτε είχα ακούσει, ούτε ήξερα κάποιον που να γνωρίζει κάτι γι' αυτόν. Ωστόσο κατά την πορεία των ερευνών διαπίστωσα πως επρόκειτο για έναν λόγιο της Κωνσταντινούπολης, όταν αυτή είχε περιέλθει στην κυριαρχία των

Οθωμανών Τούρκων. Και όσο η έρευνα προχωρούσε, τόσο κυριευόμουν από θαυμασμό για το πώς ένας τόσο πολυγραφότατος λόγιος της εποχής του παραμένει ακόμα στην αφάνεια. Οι μελέτες που έχουν γραφτεί γι' αυτόν είναι από ελάχιστες έως μηδαμινές. Το σύνολο του έργου του παραμένει ανεκμετάλλευτο, ανέκδοτο και δυσεύρετο. Παράλληλα στην ζώσα λειτουργική τάξη της εκκλησίας, δεν μπόρεσα να διαπιστώσω κάποιο υμνογραφικό έργο του που να είναι εν χρήσει.

Προσπάθησα έτσι, με λιτό και περιεκτικό τρόπο να προσεγγίσω τον μεγάλο αυτό λόγιο της Κωνσταντινούπολης, αρχικά με την καταγραφή των βιογραφικών του στοιχείων, εν συνεχεία με μια μικρή αναφορά στο συγγραφικό του έργο και τέλος με την προσπάθεια να διερευνηθούν τα υμνογραφικά σχήματα που χρησιμοποιεί και τα οποία τελικά τον χαρακτηρίζουν ως υμνογράφο της εκκλησίας. Η δυσκολία μιας τέτοιας μελέτης είναι αυταπόδεικτη μόνο και μόνο από την βιβλιογραφία η οποία είναι αρκετά ελλιπής, και σε αρκετές περιπτώσεις δυσεύρετη. Ωστόσο, νομίζω πως το παρόν δοκίμιο θα μπορέσει να δώσει τουλάχιστον κάποιες γενικές πληροφορίες για τον Μανουήλ τον Κορίνθιο ως υμνογράφο.

Βιογραφικά Στοιχεία

Ο Μανουήλ καταγόταν από την περιοχή της Κορίνθου, ενώ παραμένει άγνωστος ο ακριβής χρόνος της γεννήσεως του. Μερίδα των ερευνητών αναφερόμενη στον χρόνο της γεννήσεως του, χωρίς να υπάρχουν αρκετά στοιχεία, γύρω από το ζήτημα αυτό, καταγράφουν τον γενικό χρόνο της γέννησής του, με βάση τις πηγές για την μετέπειτα πορεία του, ως καθηγητή και δασκάλου στην Πατριαρχική σχολή της Κωνσταντινουπόλεως. Έτσι κατ' αυτούς προκύπτει ως γενικός χρόνος της γεννήσεώς του το δεύτερο μισό του 15ου αιώνα. Ωστόσο μια πιο προσεκτική έρευνα επί των πηγών, μπορεί να δώσει ένα γενικό πλάνο ως προς τον χρόνο της γεννήσεώς του Μανουήλ του Κορίνθιου, με βάση πάντα τα υπόλοιπα βιογραφικά στοιχεία του. Είναι γνωστό πως ο Μανουήλ ζούσε κατά το πρώτο μισό του 16ου αιώνα, κατέχοντας το πατριαρχικό αξίωμα του μεγάλου ρήτορα, γεγονός που μπορεί να οδηγήσει στην υπόθεση πως η γέννησή του μπορεί να εμφανιστεί χρονικά στο δεύτερο μισό του 15ου αιώνα. Παράλληλα είναι γνωστό, πως το 1481 με 1482, όταν στον πατριαρχικό θρόνο της Κωνσταντινούπολης ήταν ο πατριάρχης Μάξιμος ο Γ', τον επικήδειο λόγο προς τον πατριάρχη, όταν αυτός κοιμήθηκε, εκφώνησε ο Μανουήλ . Με βάση αυτά τα στοιχεία, μπορεί να υποστηριχτεί η υπόθεση, πως για να εκφωνεί προς τιμήν ενός πατριάρχη, το 1482, επικήδειο λόγο, το περιστατικό δηλώνει αυτομάτως την αξία και το κύρος του Μανουήλ, ο οποίος τον χρόνο αυτό θα έπρεπε να βρισκόταν σε ηλικία κατάλληλη για να μπορεί να στηριχτεί ακαδημαϊκά και θεολογικά σε ένα τόσο σημαντικό περιστατικό και να αναλάβει την υποχρέωση της παράθεσης των προτερημάτων ενός κοιμηθέντος πατριάρχου. Συνάμα η παρουσία του Μανουήλ στην κηδεία του πατριάρχη δηλώνει την γνωριμία του με τον Μάξιμο, εξ ου και το γεγονός πως αυτός εκφωνεί τον επικήδειο λόγο. Άρα, αν όλα αυτά συμβαίνουν το 1482, μπορεί να υποστηρίξει κανείς πως ο Μανουήλ, δεν ήταν νέος ή έφηβος, αλλά τουλάχιστον ήταν σε ηλικία ικανή για να μπορεί να έχει τέτοιου είδους τιμές και ηθικές απολαβές. Επομένως αν δεχτούμε πως η

ηλικία του το 1482 ήταν γύρω στα 30 με 35, τότε εύκολα αφενός στηρίζεται η υπόθεση για τον χρόνο γεννήσεώς του ως το δεύτερο μισό του 15ου αιώνα, αφετέρου μπορεί με αφαιρετική μέθοδο να οδηγηθούμε στο συμπέρασμα πως η γέννησή του λαμβάνει χώρα πιο συγκεκριμένα γύρω στο 1450 με 1460.

Στην Κόρινθο λαμβάνει τα πρώτα γράμματα, ενώ με το πέρας των εγκυκλίων σπουδών του μεταβαίνει στην Κωνσταντινούπολη όπου και συνεχίζει τις σπουδές του. Φοιτά στην πατριαρχική ακαδημία διατελώντας μαθητής του Ματθαίου Καμαριώτη, τον οποίο και διαδέχτηκε στη θέση του διδασκάλου της Πατριαρχικής σχολής. Με την ολοκλήρωση των σπουδών του στην πατριαρχική ακαδημία, η εκκλησία τον χρησιμοποιεί σε διάφορα αξιώματα. Έτσι το 1482, όταν εκφωνεί την επικήδειο λόγο στον πατριάρχη Μάξιμο τον Γ' είναι σίγουρο ότι είναι αξιωματούχος του πατριαρχείου, ενώ άγνωστο είναι το οφίκιο που κατείχε. Για την συγκεκριμένη περίπτωση, η άποψη που διατυπώνει ο Παπαδόπουλος-Κεραμέας φαίνεται πιο εμπεριστατωμένη. Κατ' αυτόν την χρονιά της κοιμήσεως του πατριάρχη Μαξίμου, ο Μανουήλ καταγράφεται ως νεαρός γραμματέας του πατριαρχείου, πιθανότατα διορισμένος από τον κοιμηθέντα πατριάρχη ο οποίος κατά την άνοδό του στον πατριαρχικό θρόνο το 1476 θα παρέλαβε τον Μανουήλ από την σχολή.

Το 1483-1484 εμφανίζεται ως συντάκτης πατριαρχικού γράμματος του Συμεών του Α, ενώ από το 1484 έως το 1487 φαίνεται ότι υπηρετούσε ως γραμματέας στο Πατριαρχείο . Το 1488 απομακρύνεται από το αξίωμά του, λόγω της ανάμειξής του σε μια υπόθεση διαχείρισης της περιουσίας του πατριάρχη Συμεών, γεγονός που την ίδια χρονιά τον οδηγεί σε ολιγόμηνη παραμονή στην φυλακή. Ένα χρόνο αργότερα, το 1489, εμφανίζεται να κατέχει δύο οφίκια, του λογοθέτη και του ρήτορα. Το 1491 συνοδεύει τον πατριάρχη Μάξιμο τον Δ' σε περιοδεία του στην Ελλάδα, ενώ από το 1504 μνημονεύεται πλέον ως μέγας ρήτωρ της μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας, αξίωμα που διατηρεί σίγουρα μέχρι και τον θάνατό του . Παράλληλα από το 1505 έως και το 1521, επί πατριαρχείας των Παχωμίου του Α', Θεολήπτου και Ιερεμίου του Α', υπηρετεί στο πατριαρχείο, εκτός από μέγας ρήτωρ και ως μέγας χαρτοφύλαξ.

Από τις πηγές που αναφέρονται στα βιογραφικά στοιχεία του Μανουήλ του Κορίνθιου προκύπτει πως από τα τέλη του 15ου αιώνα είχε προαχθεί σε αρχιδιδάσκαλο και διευθυντή της πατριαρχικής Ακαδημίας διαδεχόμενος τον Δημήτριο Καστρινό. Ωστόσο ο Παπαδόπουλος-Κεραμέας υποστηρίζει πως αυτή η άποψη στηρίζεται μόνο σε μια διαβεβαίωση του Θεόφιλου Ζυγομαλά, ο οποίος δίδαξε τον Αντώνιο Καρμαλίκην που ήταν ο κατ' εξοχήν μαθητής του Μανουήλ. Η επιστολή του Θεόφιλου Ζυγομαλά, το 1581 προς κάποιον Κρούσιον είναι σαφής: «*Καμαριώτης ὃς ἐχρημάτισε διδάσκαλος Μανουήλ Κορινθίου τοῦ ἐπὶ τῆς πατριαρχείας τοῦ πάλαι πατριάρχου Θεοφίλου καὶ Ἰερεμίου τοῦ μετὰ τοῦτον ἔχοντος τὸ ὀφφίκιον τοῦ μεγάλου ῥήτορος, οὗτος δὲ ἐδίδαξεν Ἀντώνιον Καρμαλίκην ἐπιλεγομενον καὶ Ἀρσενιον, οὗτος τὸν Μονεμβασιας, οὗτος δὲ τὸν ἐμὸν πατέραν Ἰωάννην*» . Ο Μανουήλ ως αρχιδιδάσκαλος και διευθυντής της πατριαρχικής σχολής, συνεχίζει και εδραιώνει την διδακτική παράδοση του Καμαριώτη. Η παρουσία του στην πατριαρχική σχολή κατά την σημαντική καμπή του 15ου προς τον 16ο αιώνα είναι ιδιαίτερα σημαντική διότι η λειτουργία της σχολής και η θεμελίωση του προγράμματος διδασκαλίας, που ξεκίνησε με

τον Καμαριώτη και συνεχίστηκε με τον Μανουήλ, συνδέθηκε με ένα χαρακτηριστικό χριστιανικό ουμανισμό που θα αποτελέσει και το υπόβαθρο της Κωνσταντινουπολίτικης λογιοσύνης κατά τους επόμενους αιώνες.

Ο Μανουήλ με την ιδιότητα του μεγάλου ρήτορα υπηρέτησε στο οικουμενικό Πατριαρχείο από τις αρχές του 16ου αιώνα μέχρι και το 1545, όταν τον μέχρι τότε πατριάρχη Ιερεμία τον Α' διαδέχθηκε στον πατριαρχικό θρόνο ο Διονύσιος ο Β'. Παράλληλα σε ένα συνοδικό γράμμα του μηνός Νοεμβρίου το 1547 προκύπτει ότι ο Μανουήλ ήταν ζωντανός καθώς αναφέρεται σε αυτό ως ρήτωρ της εκκλησίας: «*Ὁ Μανουὴλ ὁ ῥήτωρ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας*» . Ο πατριάρχης Κωνστάντιος ο Α', ορίζει ως χρονολογία θανάτου του Μανουήλ το έτος 1551, ωστόσο δεν υπάρχει κάποια άλλη μαρτυρία που να επιβεβαιώνει τον ορισμό αυτό του Κωνσταντίου. Ωστόσο φαίνεται ότι η απόφαση αυτή του πατριάρχη Κωνσταντίου ότι είναι αληθινή και ερείδεται επί πραγματικών στοιχείων, καθώς ύστερα από λίγα χρόνια, το 1555, διορίζεται μεγάλος ρήτορας του πατριαρχείου ο Ιωάννης ο Ζυγομαλάς, που προσκλήθηκε από την Βενετία στην Κωνσταντινούπολη από τον πατριάρχη.

Κλείνοντας την αναφορά στα βιογραφικά στοιχεία του Μανουήλ του Κορίνθιου αξίζει να γίνει αναφορά στην πρόταση του Παπαδόπουλου-Κεραμέα, ο οποίος ταυτίζει τον Μανουήλ Κορίνθιο με τον Μανουήλ Γαλησιώτη. Κατ' αυτόν το επώνυμο Γαλησιώτης, αν δεν πρόκειται για οικογενειακό, τότε θα προέρχεται, όπως πιθανολογεί από την μονή της Αγίας Αικατερίνης στη Κωνσταντινούπολη και βρισκόταν στο Γαλήσιο όρος και στην οποία εγκαταβίωσε ο Μανουήλ προς το τέλος της ζωής του. Με αυτή την υπόθεση μπορεί να υποστηριχτεί και η προσωνυμία του Μανουήλ ως Γαλησιώτη.

Αν και η πρόταση-υπόθεση αυτή του Παπαδόπουλου-Κεραμέα, έχει μια κάποια βάση για να στηριχτεί, εντούτοις νομίζω ότι δεν ερείδεται επί πραγματικών ιστορικών δεδομένων. Ο Παπαδόπουλος-Κεραμέας καταλήγει στο συμπέρασμα αυτό περί της ταυτίσεως των δύο προσώπων με βάση κάποια χειρόγραφα, τα οποία φέρουν αφενός την υπογραφή των πατριαρχών, με τους οποίους συνεργάστηκε και ο Μανουήλ ο Κορίνθιος, αφετέρου με βάση τα ίδια χειρόγραφα στα οποία υπάρχει η σαφής αναφορά στο όνομα του Μανουήλ Γαλησιώτη. Τα χειρόγραφα αυτά, είναι εύρημα του λόγιου Νικολάου Καρατζά, ο οποίος άκμασε κατά τον 18ο αιώνα, και τα οποία υπήρχαν στην βιβλιοθήκη του. Διαβάζει λοιπόν κανείς στο πρώτο χειρόγραφο: «*Ἀπὸ σημειώματος ἐν τῷ τέλει ἐπικυρωτικοῦ γράμματος χωρίων τῆς μητροπόλεως Ναυπλίου, ἐπὶ πατριάρχου Ἱερεμίου τοῦ ἀπὸ Σοφίας κατὰ τὸ 1545 ἔτος οὗ ἡ ἀρχή: Ἀπανθ΄ ὁ μακρὸς κἀναρίθμητος: Ἡ παροῦσα πατριαρχικὴ γραφὴ ὑπῆρχε τοῦ ἀοιδίμου πατριάρχου κὺρ Ἱερεμίου, τὰ δέ γε γράμματα ἦσαν κυρ Μανουὴλ Γαλησιώτου ῥήτορος*». Επίσης και στο δεύτερο η αναφορά στο όνομα του Μανουήλ Γαλησιώτη είναι ξεκάθαρη: «*Ἀπὸ δὲ τῆς Χριστοῦ γεννήσεως μέχρι τοῦ νῦν ζοῦ νδοῦ ἔτους τῆς ἐνισταμένης δης ἰνδικτιῶνός εἰσιν ἔτη ἀμφς (=1546). Γράψε Γαλησιώτου χεὶρ ταῦθ΄ ὧδε Μανουὴλ*».

Η άποψη αυτή του Παπαδόπουλου-Κεραμέα μπορεί να έχει μια κάποια βάση, ωστόσο νομίζω, πως τα δύο αυτά χειρόγραφα, τα οποία και επικαλείται για να στηριχτεί αυτή η υπόθεση δεν δίνουν σαφής απαντήσεις. Έτσι γεννάται το ερώτημα, γιατί, από την στιγμή που υπάρχει η πατριαρχική αναφορά στον Μανουήλ τον Κορίνθιο, αυτή γίνεται με το επίθετο Κορίνθιος και δεν

αναφέρεται ως Γαλησιώτης; Παράλληλα, όταν ο Ζυγομαλάς, αναφέρεται στον Μανουήλ ως τον διευθυντή και δάσκαλο της Πατριαρχικής σχολής γιατί δεν αναφέρει το επίθετο Γαλησιώτης; Ίσως γιατί δεν πρόκειται τελικά για το ίδιο άτομο; Ωστόσο τα ερωτήματα αν πρόκειται για το ίδιο πρόσωπο ή όχι παραμένουν, καθώς τα βιογραφικά στοιχεία και των δύο εμφανίζουν παραπλήσια στοιχεία. Έτσι το θέμα της ταυτίσεως του Μανουήλ του Κορίνθιου με τον Μανουήλ τον Γαλησιώτη, νομίζω ότι παραμένει ανοιχτό.

Το συγγραφικό έργο του Μανουήλ Κορίνθιου

Η παρουσία του Μανουήλ στη διευθυντική θέση της Πατριαρχικής σχολής και η ενασχόλησή του με την διδασκαλία της Ορθοδόξου πίστεως, είχε ως αποτέλεσμα να αφήσει ένα αρκετά πλούσιο συγγραφικό έργο, τηρουμένων βέβαια των αναλογιών, για την εποχή του. Το έργο του καλύπτει το σύνολο της εκκλησιαστικής γραμματείας, από δογματικά ζητήματα, έως και ποιήματα και υμνολογικά κείμενα.

Σε επίπεδο δογματικής, τα σωζόμενα κείμενα, όπως παραδίδονται από τους διασπαρμένα σωζόμενους κώδικες καλύπτουν ένα μεγάλο εύρος αντιλατινικής πραγματείας, όπως είναι για παράδειγμα ο λόγος του περί του Καθαρτηρίου Πυρός, στον Παρισινό κώδικα 1293 του 1511, ή αντιρρητική του πραγματεία περί της εκπορεύσεως του Αγίου Πνεύματος από μόνου του Πατρός, στον 348 κώδικα Μετοχίου της Κωνσταντινουπόλεως. Προσπάθεια κατάρριψης των λατινικών κακοδοξιών από μέρους του βρίσκει κανείς και σε άλλους κώδικες, όπως ο Cromwell 10, ο Selden 42 και ο Σιναϊτικός 33, ο 133 και 1337 της Ιβήρων του 1530, υπό τον τίτλο: «*Απολογία και ανατροπή των κεφαλαίων του φρα Φραντζέσκου*» . Επίσης στον κώδικα 1377 της Ιβήρων του 1530 καταγράφεται ένα αρκετά μεγάλο δογματικό κείμενο του Μανουήλ υπό τον τίτλο: «*Του αυτού Μανουήλ μεγάλου ρήτορος επιλύων τινάς απορίας, τινός κινήσαντος ταύτας». Σημαντικό επίσης είναι και το κείμενό του με τίτλο: «Λόγος αποδεικτικός πότε τεθέωται η του Κυρίου σαρξ και πως νοητέον δεδόξασθαι*» που ενθησαυρίζεται στον 512 κώδικα της Ιβήρων, καθώς επίσης και ο λόγος του προς τον ιεροψάλτη Γεράσιμο ιερομόναχο, σχετικά με το δοξαστικό των στίχων του εσπερινού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου «*Θεαρχίω Νεύματι*» που βρίσκεται στον 333 θεολογικό κώδικα στη Βιέννη .

Σημαντική είναι η συγγραφική δράση του Μανουήλ σε διάφορα ποιήματα προς τιμήν της Θεοτόκου, του Τριαδικού Θεού, αλλά και σε διάφορους αγίους. Χαρακτηριστικό είναι το ποίημά του για την: «*…μακαριωτάτην αειπάρθενον Μαρίαν…*» που βρίσκεται σε δύο κώδικες, τον 512 της Ιβήρων και τον Παρισινό 2830 του 1515. Επίσης στον κώδικα 150 της Μονής Ιβήρων και στον παρισινό 1293 υπάρχει ένα εκτεταμένο ποίημα αποτελούμενο από 44 στίχους αναφερόμενο προς τον Θεό: «ευχή πάνυ ωραία είς τον Πατέρα Θεόν διά στίχων ηρωικών», ενώ στον ίδιο παρισινό κώδικα και στον 159 της Ιβήρων υπάρχει μία ευχή προς τον Χριστό σε ιαμβικό μέτρο. Τέλος στον προαναφερόμενο παρισινό κώδικα και στον 259 της Ιβήρων μπορεί να διαβάσει κανείς ένα ποίημα του Μανουήλ: «*Εις τον άγιον Ιωάννην τον Βαπτιστήν*».

Σημαντικό είναι και το ιστορικό, αγιολογικό και υμνογραφικό έργο του Μανουήλ του Κορίνθιου, το οποίο διασώζεται διάσπαρτό σε διάφορους κώδικες, εντός και

εκτός της ελλάδας, όπως για παράδειγμα, οι 512, 522, 811 και 1337 της Μονής Ιβήρων, ο 863 της Μονής Παντελεήμωνος, ο 29 της Μονής Αβραάμ, ο 804 της εθνικής βιβλιοθήκης. Παράλληλα ένα μέρος του συγγραφικού του έργου ενθησαυρίζεται και στους κώδικες, , 573, 585 και 588 της Πετρουπόλεως, στον Παρισινό 1293 και στους 238 και 423 της Μόσχας.

Από όλους αυτούς τους κώδικες όμως, ως ο πλέον σημαντικός καταγράφεται ο 512 της Ιβήρων που περιέχει το σύνολο του υμνογραφικού και αγιολογικού έργου του Μανουήλ. Έτσι για παράδειγμα στον εν λόγω κώδικα μπορεί εύκολα, αν ανατρέξει κανείς, να βρει εγκωμιαστικό λόγο εις τον μεγαλομάρτυρα Μιχαήλ τον Μαυροειδή, κανόνα εις τον μεγαλομάρτυρα Θεόδωρο τον Στρατηλάτη, κανόνα εις τον άγιο οσιομάρτυρα Νήφωνα επίσκοπο Ροιγών, κανόνα εις τον άγιο μάρτυρα Πέτρο τον μαρτυρήσαντα στην Τραπεζούντα, ακολουθία εις την Ζωοδόχον Πηγή, ακολουθία εις την Ανάστασιν του Κυρίου, ακολουθία εις τον οσιομάρτυρα Θεοδόσιο, τον άγιο Σπυρίδωνα τον Νέο, τον άγιο μάρτυρα Κοσμά τον μαρτυρήσαντα στην Προύσα, τον όσιο Ευθύμιο τον Νέο, ασκήσαντα στον Άθωνα, κανόνα εις τον άγιο μάρτυρα Ιωάννη τον εν Προύση, ακολουθία εις τον άγιον Αχίλλειον επίσκοπον Λαρίσσης και πλήθος άλλων.

Το ότι ο Μανουήλ θεωρείται ένας από τους πολυγραφότατους λόγιους της εποχής του είναι αυταπόδεικτο από το εύρος των πονημάτων του τα οποία και βρίσκονται διεσπαρμένα σε πλήθος κωδίκων. Ωστόσο ένα μεγάλο μέρος από αυτά παραμένει ανέκδοτο. Στην παρούσα ενότητα προσπαθήσαμε απλώς να δώσουμε ένα στίγμα του συγγραφικού πλήθους του Μανουήλ, αναφερόμενοι στα πιο σημαντικά, χωρίς ωστόσο να παραθεωρείται η αξία των υπολοίπων. Ωστόσο μια πιο λεπτομερής καταγραφή της συγγραφικής δραστηριότητας του Μανουήλ θα οδηγούσε την παρούσα μελέτη εκτός των στενών ορίων της που είναι μελέτη του Μανουήλ ως υμνογράφου. Εν κατακλείδι, την σημαντική προσφορά του στην εκκλησία με λιτό και απέριττο τρόπο καταγράφει ο Γεώργιος Παπαδόπουλος, Μεγάλος Πρωτέκδικος της του Χριστού Μεγάλης Εκκλησίας και Διευθυντής της Μουσικής Σχολής του εν Κων/πόλει Εκκλ. Μουσικού Συλλόγου, στο έργο του Ιστορική επισκόπησις της βυζαντινής εκκλησιαστικής μουσικής από των αποστολικών χρόνων μέχρι των καθ᾽ ημάς (1-1900 μ.Χ): «*Ο Μανουήλ ο Χαρτοφύλαξ και Μέγας Ρήτωρ της Μεγάλης Εκκλησίας, ακμάσας κατά το πρώτον ήμισυ της ΙΣΤ΄ εκατονταετηρίδος, ποιήσας στιχηρά, κανόνας εις αγίους και εις την Θεοτόκον, μουσουργήματα εις την Παπαδικήν και άλλα ανέκδοτα*».

Ο Μανουήλ Κορίνθιος ως υμνογράφος

Στην προσπάθεια να μελετηθεί ο Μανουήλ ως υμνογράφος είναι πρέπον να ερευνηθεί το έργο του ιερού ανδρός από μία άλλη οπτική γωνία που δεν άπτεται της θεολογίας των ποιημάτων του. Μελετώντας το σύνολο του υμνογραφικού του έργου γίνεται κατανοητή η άριστη γνώση των αγιογραφικών κειμένων καθώς και η δυνατότητα που έχει να τα ερμηνεύει με τον καλύτερο δυνατό τρόπο. Διαβάζοντας για παράδειγμα την ακολουθία που συνέγραψε προς τιμήν του μητροπολίτη Εφέσου Μάρκου του Ευγενικού αλλά και τα ποιήματά του προς τιμήν της Παναγίας: «*Εἰς τὴν μακαριωτάτην ἀειπάρθενον Μαρίαν τὴν μητέρα τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τὴν ἀληθῶς Θεοτόκον*» συνειδητοποιει κανείς την καλή γνώση της πατερικής θεολογίας γεγονός που

τον βοηθά να μην διαπράττει σφάλματα σε θέματα και ζητήματα δογματικής διδασκαλίας. Εξάλλου δεν θα πρέπει να λησμονούμε πως ο Μανουήλ, εκτός από λόγιος, συγγραφέας, εκκλησιαστικός ποιητής, κατέχει μία άκρως σημαντική θέση, είναι ο διευθυντής και ο αρχιδιδάσκαλος της Μεγάλης Πατριαρχικής Σχολής, και ως εκ τούτου τυχόντα σφάλματα σε δογματικό επίπεδο όχι μόνο είναι ανεπίτρεπτα αλλά και επικίνδυνα για να διασαλευθεί η ειρήνη και η τάξη στους κόλπους τόσο της εκκλησιαστικής διοίκησης, όσο και του ποιμνίου. Δεν λείπουν οι παρακλήσεις προς τον Τριαδικό Θεό και προς την μητέρα του ενανθρωπήσαντος Ιησού Χριστού για την σωτηρία και λύτρωση των πιστών από τις επιθέσεις του εχθρού αλλά και η παραμυθία προς όλους όσοι πάσχουν είτε σωματικά είτε πνευματικά υπενθυμίζοντας τους λόγους του αγίου Ιωάννου του Βαπτιστού : «...*ἤγγικεν γάρ ή βασιλεία τῶν οὐρανῶν...*». Αν μελετηθούν επισταμένως τα υμνογραφικά έργα του Μανουήλ είναι βέβαιο πως θα συναντήσει κανείς πλήθος γλωσσικών στοιχείων τα οποία χρησιμοποιεί και τα οποία δείχνουν την άριστη κατοχή και χρήση της γλώσσας, από πλευράς του καθώς και την ευκολία στην χρήση των δυνατοτήτων που αυτή του παρέχει. Εξάλλου δεν πρέπει να λησμονείται πως είναι διευθυντής της Πατριαρχικής σχολής, γεγονός που από μόνο του είναι αποδεικτικό της καλής χρήσης της γλώσσας που κάνει.

Παρατηρώντας προσεκτικά τα ποιητικά κείμενα του Μανουήλ από πλευρά κυρίως γλωσσική μπορούμε εύκολα να εντοπίσουμε αρκετά σημεία στα οποία παρατηρείται μεταξύ των στίχων ομοιοκαταληξία, είτε αυτή αφορά δύο συνεχόμενους στίχους: «...*ἐχρημάτισας ἔνδοξε //Μᾶρκε Πανεύφημε*...» επίσης: «...*κόσμου τὰ πέρατα//πνεύματος ἐξαγγείλαντα*...» , *και:* «…*κατακλύζοντα συμμορίας//εὐφραίνοντα πάντας*…» είτε αφορά ομοιοκοταληξία ανά στίχους: «...*σὺν ἀγγέλοις τῷ κτίστῃ σου//...//τὴν ἀεισέβαστον μνήμην σου...*» *καθώς και:* «...*σαφῶς τοῦ Κυρίου σου//...// τὴν ἀεισέβαστον μνήμην σου...*» , ομοιοκαταληξία με συνήχηση, δηλαδή ομοιότητα στον ήχο του τελευταίου φωνήεντου δύο λέξεων, όπως για παράδειγμα, από τον κανόνα του όρθρου προς τιμήν του Αγίου Μάρκου του Ευγενικού, και πιο συγκεκριμένα στην Δ΄ ωδή, όπου διαβάζουμε σχετικά: «...κατηύγασε τὴν διάνοιαν//θεολογίας τὴν ἀκρίβειαν...» , καθώς επίσης και στην Ε΄ ωδή: «…*ἐκελάδησας τὸν θεοκρότητον//πατέρα μόνον*…».

Ένα άλλο στοιχείο που χρησιμοποιεί ο Μανουήλ στα ποιήματά του είναι η αποφυγή της τήρησης της συντακτικής δομής, όπως παρατηρεί κανείς βλέπουμε σε σχετικό τροπάριο κανόνα του: «*Ὑλώδους ἀπαναστᾶς συγχύσεως, παμμακάριστε προς ἄυλον καὶ τερπνὴν μετῆρας κατάστασιν ἔνθα τὸ τρισήλιον κατοπτεύεις φάος...*» , καθώς και η μη κανονική απόσταση των ρυθμικών τόνων μεταξύ τους με αποτέλεσμα το προς ψαλμωδία τροπάριο να έχει εκ φύσεως ρυθμό αργό: «*Ποδήρει λαμπρυνόμενος θεοφόρε πανόλβιε τῆς ἱεραρχίας τὸ σεπτον καὶ ἅγιον τοῦ Χριστοῦ Εὐαγγέλιον...*» και αλλού: «...*καὶ γὰρ τὸ ὄν τοῦ προσόντος διάφορον, εἰ καὶ ἀμφότερα ἀκτιστα ἀληθῶς καὶ αἴδια ὑπάρχουσιν*».

Την άριστη χρήση της γλώσσας που κατέχει ο Μανουήλ καθώς δίδασκε γραμματική και ρητορική στην Πατριαρχική σχολή, του παρέχει την δυνατότητα να μπορεί να χρησιμοποιήσει συνώνυμες λέξεις, μέσα στο ίδιο υμνογραφικό έργο: «*Ἱεράρχα θεόληπτε γέγονας φωστήρ...*» , επίσης: «…*προς ἄϋλον και τερπνήν μετῆρας κατάστασιν*» και: «…*τὸ τρισήλιον φῶς*» αλλά και πλήθος παρομοιώσεων:

«*Ἱερώτατον τέμενος...*» , «*τὸ πάνσεπτον τέμενος...*» , *καθώς επίσης και:* «*ἀειλαμπές ἀνάκτορον...*» , «*…ἀνέδειξε ποταμόν σε αἱρετικῶν κατακλύζοντα συμμορίας...*» ή αλλού: «*...σκεύος ἐκλογῆς, στῦλε καὶ ἑδραίωμα τῆς Ἐκκλησίας...*» . Παράλληλα εύκολα μπορεί κανείς να διακρίνει ένα πλήθος μεταφορών και υπερβολών που χρησιμοποιεί, ποιητική αδεία, στα υμνογραφικά του κείμενα ο Μανουήλ, επιθυμώντας με αυτό τον τρόπο να εξάρει την προσωπικότητα και το κύρος του τιμώμενου προσώπου. Έτσι συχνά με την χρήση υπερβολών χαρακτηρίζει το τιμώμενο πρόσωπο ως «*…πηγήν τὴν ἄπλετον…*» *και αλλού:* «*…ὡς ἐξ ἑῴας ἥλιος ἀνατέταλκας ὅσιε και θεολογίας ταῖς ἀκτίσιν ἔλαμψας…*» , ενώ δεν παραλείπει την συχνή χρήση μεταφορών για να τιμήσει την προσωπικότητα του αγίου: «*…τὸν τρόφιμον τῶν λόγων και τῶν μουσῶν…*» , *και αλλού:* «*Τῆς ὑπερθέου τριάδος γεγονώς οἴκημα πάνσοφε…*».

Ένα τελευταίο στοιχείο που παρατηρήσαμε στα υμνογραφήματα του μεγάλου δασκάλου Μανουήλ ήταν η χρήση της ακροστιχίδας, είτε αλφαβητική είτε ως επιγραμματική απόδοση του νοήματος του ποιήματος με ορισμένη φράση, είτε ως στίχος ηρωικός προς τιμήν του προσώπου για το οποίο συγγράφει: «*Ἀρχιερῆ Ἀσίης ἐρικυδέα μέλπω Μᾶρκον*». Η ακροστιχίδα που παρατηρείται σε πλήθος ποιημάτων, όχι μόνο του Μανουήλ του Κορίνθιου, αλλά και σε πολλούς άλλους υμνογράφους, δεν θα πρέπει να θεωρείται ως περιοριστικό στοιχείο της εμπνεύσεως, αντιθέτως ένας τέτοιος περιορισμός δεν θα μπορούσε να θίξει σε μεγάλο βαθμό την πηγαία πολλές φορές εσωτερικότητα και πνευματικότητα των ύμνων και ποιημάτων των υμνογράφων της εκκλησίας. Η παρουσία ενός τόσο σημαντικού στοιχείου, θα πρέπει να λογίζεται ως μία τεχνική προσπάθεια της οργάνωσης του ποιήματος. Όπως ο αγιογράφος τοποθετεί στον καμβά του ένα κάναβο αποτελούμενο από διάφορες γραμμές, κάθετες, οριζόντιες και διαγώνιες που οργανώνουν την σύνθεσή του, έτσι και ο υμνογράφος χρησιμοποιεί την ακροστιχίδα ως ένα είδος ενός νοητού κανάβου αποσκοπώντας στην αρτιότερη οργάνωση του υμνογραφήματός του. Μόνο έτσι θα πρέπει να εξετάζεται η ακροστιχίδα. Εξάλλου, αν για τον αγιογράφο οι τομές δεν είναι δεσμευτικές για την εικονογράφηση, πόσο μάλλον για τον υμνογράφο ο οποίος μπορεί πολλές φορές να ξεφύγει από τα στενά όρια που ενδεχομένως του δημιουργεί η παρουσία της ακροστιχίδας. Έτσι ενώ σε μερικά ποιήματα η ακροστιχίδα και το αλφάβητο είναι κανονικά, σε άλλες περιπτώσεις παρατηρείται ανωμαλία στην συνέχεια, γεγονός που δεν σημαίνει τίποτα περισσότερο παρά αποδέσμευση του ποιητή από την πίεση που του δημιουργείται με την ακροστιχίδα. «*Και η αποδέσμευση αυτή γίνεται για χάρη του νοήματος του υμνογραφήματος*», παρατηρεί ο αείμνηστος καθηγητής Θεόδωρος Ξύδης.

Βιβλιογραφία

Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια, τ. 6ος, Αθήναι 1966.

Κιτρομηλίδης Πασχάλης «Η Μεγάλη του Γένους Σχολή. Πεντακόσια χρόνια την υπηρεσία της παιδείας του Γένους» ανάκτηση από ιστοσελίδα www.img.pathfinder.gr 9/5/2007.

Κορνούτος Γεώργιος *Λόγιοι της Τουρκοκρατίας*, τ. Α, Αθήνα 1956.

Λάμπρου Σπ. *Κατάλογος των ελληνικών χειρογράφων του Αγίου Όρους*, Cambridge 1900.

--------------- «Μανουήλ ο Κορίνθιος» *Νέος ελληνομνήμων*, τόμ. 4ος τεύχ. Α', Αθήνα 1907, σσ. 116-117.

«Μανουήλ ο Κορίνθιος» *Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάνικα, εγκυκλοπαίδεια*, τ. 40.

Ξύδης Θεόδωρος, *Στιχουργικές παρατηρήσεις στην ἐκκλησιαστική ποίηση*, Ἀθήναι 1951.

Παπαδόπουλος-Κεραμεύς «Μανουήλ ο Κορίνθιος και εν υμνογραφικό αυτού πονημάτιον» *Επετηρίς, Φιλολογικός Σύλλογος Παρνασσός*, ετ. ς' Αθήνα 1902, σσ. 71-102.

Παπαδόπουλος Γεώργιος *Ιστορική επισκόπησις της βυζαντινής εκκλησιαστικής μουσικής από των αποστολικών χρόνων μέχρι των καθ΄ ημάς (1-1900 μ.Χ)*, εκδ. Τέτριος Κατερίνη

Πατρινέλης Χρήστος, *Οι μεγάλοι ρήτορες Μανουήλ ο Κορίνθιος, Αντώνιος, Μανουήλ Γαλησιώτης και ο χρόνος ακμής τους*, Αθήνα 1962.

Χρυσοχοΐδης Κρίτων «Μανουήλ ο Κορίνθιος» *Παγκόσμιο βιογραφικό λεξικό*, Εκδοτική Αθηνών 1991 σ. 429.

ARCHIVE ISSN 2654-2366 EBE/NLG